

בענין הגדרת חילול שבת

רש"י בסנהדרין

איתא ברש"י בסנהדרין דף סו. ד"ה שחייביו שכדי לעבור כל חלול שבת צריך מעשה. זאת אומרת, א"א לחלל שבת מדאורייתא באופן של שב ואל תעשה. יש שאילה מעניינת בגדולי אחרונים: ודאי שצריך מעשה, אכן מה הגדר של המעשה? אפשר להסתכל על הפעולה שהגברא עושה לחלל שבת או אפשר להסתכל על התוצאה שנובע מהפעולה.

מחלוקת רש"ש ומנחת חינוך

נחלקו הרש"ש ומנחת חינוך לגבי הגדר של מלאכת זורע. הרש"ש דף עג. ברש"י ד"ה זורע כתב שאדם אינו חייב משום זורע אלא אם כן נשרש בקרקע, אכן כאשר לא נשרש בקרקע, פטור. כמו שמצאנו לגבי אופה (ג). דמדביק פת בתנור אינו חייב כאשר אדם מוציא את הפת קודם שנאפה, והה"צ לגבי זורע שאינו חייב אלא כאשר נשרש. אכן המנחת חינוך (מוסק השבת מלאכת זורע אות א', מצוה רצח אות יד') כתב שעצם נתינת זרע בקרקע היא המלאכה ולכן אף אם לא נשרש בקרקע מאיזה טעם חייב על הזריעה. ואין לדמות אופה לזריעה להדדי, כיון שבאפיה החיוב בשעת אפיה, ובזריעה החיוב על מעשה הזריעה. וממילא דרודה את הפת קודם שתאפה פטור, וא"כ אם לקט את הזרע קודם שהשריש, חייב. ויוצא דרש"ש ומנחת חינוך פליגי בשני נקודות: ראשית, מה הגדרו של זורע. שנית, [אם] הגדר של זורע הוא סמל לכל המלאכות כמו הרש"ש, או שזורע ואופה שונה בהגדרתם כמו המנחת חינוך.

ראיות למנחת חינוך

האגלי טל במלאכת זורע ס"ק ח' פסק כמו המנחת חינוך נגד הרש"ש. וכן בספר שביתת השבת מלאכת זורע אות יג' פסק כמנחת חינוך דלא

כרש"ש. והביא שני ראיות: ראשית, מתניתין דף קב. "כל חייבי חטאות אינן חייבין עד שתהא תחלתן וסופן שגגה". וממילא מובן דבעינן שתהא תחילתן וסופן בחיוב, והיאך חייב בזורע בשבת ונשרש בחול, כי זה חול [ולא היה סופה בחיוב]. אע"כ החיוב בזורע הוא על המעשה זריעה. עוד הביא ספר שביתת השבת ראה ממתניתין דתרומות ב:ב "הנוטע בשבת: שוגג, יקיים; ומזיד, יעקור." ואם שיטת הרש"ש נכון, ואדם שליטת קודם השרשה פטור מדוע לא הצריכו גם הנוטע בשוגג לעקור מיד אחרי שבת קודם שיבוא לידי השרשה? אלא מכאן מוכח כדעת המנחת חינוך.

דחיות לראיה ראשונה

אפשר לדחות ראיות השביתת שבת למנחת חינוך כדי להגין על הרש"ש. הגרצ"פ בשו"ת הר צבי א:קכט מסביר שיטת הרש"ש שהיא מבוססת על הנימוקי יוסף ב"ק כב: ד"ה אשו. דפליגי ר' יוחנן ור"ל התם בהגדרת אב הנזיקין אש, דר' יוחנן ס"ל דאש הוא כמו חיצו, ור"ל ס"ל דאש הוא ממונו המזיק, כמו שורו. והקשה הנימוקי יוסף לשיטת ר' יוחנן היאך מותר להדליק נר ערב שבת כשהנר ימשיך להדלוק בשבת מכח המדליק, ונמצא שכאילו הדליק אש בשבת. ותירץ הנימוקי יוסף ששעת עשייה של האדם אינו אלא בשעת הדלקה שאז נחשב כאלו הדליק האש לכל משך הזמן שהיא דולקת, אבל אין אנו מחשבים שעת עשייתו לכל רגע ורגע של זמן הבערתה, ולכן אין איסור במה שהאש דולקת מכחו בשבת כיון שהוא הדליקה בע"ש.

וכן יש לפרש ברש"ש. מי שהדביק פת בתנור בשבת חייב אף כאשר נאפתה למוצא שבת. לכאורה צריך רק הנחת הפת בשבת מצד שכל חיובו אינו אלא על הנחת פת בלבד, ולא על האפייה. אלא קשה מתניתין דדף קב. "כל חייבי חטאות אינן חייבין עד שתהא תחלתן וסופן שגגה" וגמרינן דדף ג. דצריך שגגה עד שעת אפייה, ולא די בכך שהיה שוגג בשעת הדבקת הפת. ולזה תירץ הר צבי דאפילו לרש"ש החיוב באפייה הוא על כל האפיה ולא רק על הדבקת הפת בלבד. אלא כאשר הדביק פת בתנור בשבת ונאפתה לאחר שבת, מה שנאפתה הוא מכח ההדבקה שנעשתה בשבת, ולא איכפת לן במה שבפועל לא נאפתה הפת בשבת, דתפסינן אנקודה הראשונה וזה המחייב לכל המערכה, רצוני לומר דהחיוב הוא לכל המערכה אבל המחייב הוא הנקודה ראשונה.

ולזה אפשר לבאר מתניתין דדף קב ע"א, דלגבי זורע הנקודה הראשונה הוא נתינת זר בקרקע, וזה היה בשבת. ואע"פ שכל החיוב הולך וגומר עד

יום שני בחול (יש שלש שיטות בתנאים במסכת ר"ה לגבי השרשה, שלשה ימים, ט"ו ימים או ל' יום) מ"מ המחייב שהוא נקודה הראשונה היה בשבת. זו היא הדרך לתרץ מתניתין אליבא דרש"ש.

במאמר המוסגר אפשר לתרץ קושיית נמוקי יוסף באופן אחר. החתם סופר, בית מאיר ומור"ה סולוביישיק זצ"ל תרצו דכמו שרש"י סנהדרין סו. כתב דצריך מעשה לחלל את השבת מדאורייתא, המעשה ההדלקה היתה בחול ושאר ההדלקה היתה בשבת באופן שב ואל תעשה, דאינו חייב מדאורייתא.

דחיית ראייה השנייה

אפשר להגין על הרש"ש ולדחות ראייה השניה למחנת חינוך. מתניתין דתרומות, "הנוטע בשבת: שוגג, יקיים; ומזיד, יעקור", מיירי אחרי יום שני אחרי השלשה ימים של השרשה, וכיון שזה בשוגג אין לו דין מעשה שבת. וזה דחוק קצת, לעשות אוקימתא במשנה, אלא שלא ראיתי עוד דרך לתרץ את המשנה [אליבא דרש"ש]. ויוצא דאה"נ לפי הרש"ש כאשר אדם זוכר ביום ראשון או מיד אחרי שבת תעקר את הזרע כדי להציל עצמו מאיסור דאורייתא לפני שנלקט בקרקע.

שיטת ביאור להלכה ושאר גדולי אחרונים

הביאור הלכה סי' שלו' ד"ה על גבי יתירות כתב דלהגביה עציץ נקוב מעל השולחן ולהניחו ע"ג קרקע, אם דעתו שיעמיד שם רק יום או יומים (דהיינו קודם זמן השרשה), [מותר, אבל] אחרי יומים הוא כותב נראה שאסור, ואולי הוא מתכוון לאיסור דאורייתא כמו הרש"ש. וגם החלקת יואב ס"ל כרש"ש בשו"ת או"ח סי' י' דאפייה וזריעה חד הם וכשם שזריעה חייב למפרע על הנתינה של זרע באדמה אחרי שנשרש, כך אפייה חייב למפרע על עצם הדבקות הפת בתנור אע"פ שהאפייה היתה בחול. וכך פסק מהר"ם ן' חביב בתשובה עה' כרש"ש, דזורע ולא השריש פטור כהדביק פת ולא נאפתה.

ראיות משיטת ר"ת

יש ראיות מראשונים על הנושא הזה, וכבר הזכרנו דברי נימוקי יוסף. החלקת יואב הביא דברי אבני נזר (רבו של החלקת יואב) שו"ת או"ח מח: שהביא דברי ר"ת בספר הישר סי' ססא' שהשוה אופה לדין ברירה

בכל הש"ס, וכתב דמדביק פת בתנור אינו חייב אלא כשנאפה וכשמוציאה משם קודם שנאפה פטור כי הוברר הדבר למפרע שהדבקה שהדבקה הפת לא היתה מלאכת אפייה כלל, שהרי לא נאפתה הפת, וכעין ברירה בכל הש"ס. ומבואר בדבריו שאין החיוב על האפייה עצמה אלא רק על ההדבקה בתנור בתנאי שתביא לידי אפייה. ולכאורה היינו שיטת רש"ש, דמי שהדביק פת בתנור בשבת ותאפה במוצאי שבת חייב, כיון שאין צורך באפייה [עצמה] אלא כדי להגדיר את ההדבקה כמעשה אפייה ולא לעצם החיוב.

דחייה לראיה מר"ת

ואבני נזר שם דחה האי ראיה מר"ת, דאין כוונת ר"ת לומר שהחיוב הוא רק על מעשה ההדבקה בתנור אלא הכוונה היא שאף באמת החוב ל האפייה בפועל, מ"מ אין הכוונה שאדם עושה את מעשה אפייה בעצמו אלא שבכך שהדביק את הפת בתנור מתחייב על מה שנאפית מכח זה. והביא הנימוקי יוסף דלעיל, דכמו ששעת העשייה בהדלקת נרות אינו אלא בשעת ההדלקה דאז נחשב כאילו הדליק את האש לכל משך הזמן שהיא דולקת ומ"מ אין מחשבים שעת עשייתו בכל רגע ורגע במשך זמן הבערה, וממילא אין איסור במה שהאש דולקת מכחו בשבת כיון שהדליקה בע"ש. וזה הפשט באפייה בשבת, שמה שהפת נאפית מגדיר את מעשה ההדבקה כמפעיל את האפייה, ומכח זה המעשה נתחייב זה על מה שנאפתה הפת בפועל.

שיטת הר צבי

יוצא דאבני נזר דפסק כמנחת חינוך, דחה ראיית תלמידו החלקת יואב בהבנת הנימוקי יוסף. אבל הר צבי הבין הנימוקי יוסף כרש"ש. מאי בינייהו, דלאבני נזר כאילו הוא עשה כל המעשה, ואינו חייב אלא על אלא על המעשה הראשונה, ולהר צבי החיוב אזיל למפרע לאותו יום שהדביק את הפת בתנור כמו זורע דחייב למפרע לזמן שזרע. האבני נזר הבין הנימוקי יוסף שהוא מעשה ארוך ממשיך עד סופו, וחייב על התחלת המעשה. ההר צבי הבין שהוא מערכה ארוכה, וכהגיע שעת אפייה או השרשה, חייב למפרע משעת הפבקה או שימת זרע באדמה, כרש"ש. אבני נזר ס"ל כמנחת חינוך דמעשה ראשונה התחייב ולא צריך תנאי דהשרשה בזרע, [ואין אפייה כזריעה, ד]לגבי אפייה צריך תנאי שהפת יאפה.

בישול ביו"ט סמוך לשבת

האבני נזר הביא עוד ראייה לגבי אפייה ובישול שאין חייבים אא"כ נגמרו בשבת דאלת"ה היאך מבשלים מיו"ט לשבת סמוך לחשיכה, הרי כל ההיתר לעשות מלאכה מיו"ט לשבת הוא משום שראוי להאכילו לאורחים ביו"ט דהיינו דינא דהואיל; והרי המבשל סמוך לחשיכה אין המאכל ראוי להאכילו ביו"ט. א"ו שבאופן זה אין איסור כלל ואין צורך להיתר דראוי להאכילו לאורחים. [אלא משום מה מותר], שמאחר שלא נתבשל המאכל מיו"ט נמצא שלא עשה מלאכה כלל ביו"ט. וגם מצד שהמאכל מתבשל בשבת אין איסור כיון שלא עשה מעשה בשבת, וכדי לעבור אדאורייתא בשבת צריך מעשה, וכמו שמותר [מדאורייתא] להניח קדירה בערב שבת כדי שתתבשל בשבת. ויוצא דלגבי אפייה שיטת המנחת חינוך היא הנכונה, שמסתכלים על התוצאה שנובע מן המעשה, והמעשה צריך להיות בשבת.

ורש"ש ישיב כמגן אברהם בפתיחה לסי' תקכז' שבאמת אסור לבשל ביו"ט סמוך לחשיכה כיון שהמאכל אינו ראוי להאכילו ביו"ט לאורחים. וכ"כ התוס' פסחים מו: ד"ה רבה ומרדכי ביצה תרסח' והגהות מיימוניות יו"ט ו: א. המקורות האלה מדברים באפייה, והאבני נזר מדובר בבישול, אבל הריטב"א ביצה יד: ד"ה ודווקא בסופו ומאירי פסחים מו: ד"ה זו זתבו בהדיא דאסור לבשל ביו"ט סמוך לחשיכה דע"ש. ומסתמא אלו השיטות שאמרו באפייה [ס"ל הכי אף] בבישול.